

УДК 94:061.2(477)“198”

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-16-130-150>

**ACTIVITIES OF INFORMAL ORGANIZATIONS, THEIR  
RESISTANCE TO SOVIET PROPAGANDA AND THE  
INFLUENCE ON SOCIO-POLITICAL THOUGHT OF THE  
LATE 80’S**

**ДІЯЛЬНІСТЬ НЕФОРМАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, ЇХ  
СПРОТИВ РАДЯНСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ ТА ВПЛИВ НА  
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНУ ДУМКУ КІНЦЯ 80-Х РОКІВ**

**Олексій Остапчук,**  
*аспірант кафедри історії,  
правознавства та методики  
навчання Глухівського  
національного педагогічного  
університет імені Олександра  
Довженка*  
*E-mail: [nyda97@gmail.com](mailto:nyda97@gmail.com)*  
*ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3386-035X>*  
*Університет Григорія  
Сковороди в Переяславівул.  
Сухомлинського, 30, м.  
Переяслав, Київська обл.,  
Україна, 08401*

**Oleksii Ostapchuk,**  
*Post-graduate student of the  
department of History, law and  
teaching methods of Hlukhiv  
National Pedagogical University  
of Oleksandr Dovzhenko,*  
*E-mail: [nyda97@gmail.com](mailto:nyda97@gmail.com),*  
*ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3386-035X>*  
*Hryhorii Skovoroda University  
in Pereiaslav, 30,  
Sukhomlynskooho Str., Pereiaslav,  
Kyiv region, Ukraine, 08401*

**ABSTRACT**

*The article characterizes the activity of «informal organizations» during the period of perestroika (1985-1990), their influence on the restoration of Ukrainian independence, the struggle against Soviet propaganda in Ukrainian society. The «informal» democratic groups that began to emerge en masse during «Perestroika» period retained the ideas that had been propagated*

during the dissident movements of the 1950s and early 1980s, namely, greater openness in Soviet society and the idea of upholding human rights, which were systematically violated in the USSR. Despite the initial statements of the «informals», who denied the idea of Ukraine's secession from the USSR, such decisions quickly changed in favor of full independence for Ukraine and were supplemented by calls for the democratization of society. In their activities they tried to draw public attention to the principles of preserving not only freedom of speech, but also the restoration of Ukrainian statehood and to show the negative consequences of the Soviet propaganda-ideology in relation to everything Ukrainian. It was the appearance of such groups as the Ukrainian Cultural Club (UCK), the association People's Movement of Ukraine for Reconstruction (PMU) that marked a change in the struggle for the restoration of Ukrainian independence. If the early dissidents used underground methods (printing «Samzdat», pamphlets calling for struggle), the «informal» organizations begin to use more open methods (organization of mass events, rallies, pickets, strikes, and so on). They became the centers of the revival of Ukrainian vision of an independent state. Thanks to their actions, each time more and more people became supporters of independence, and the idea of Ukraine's independence was finally brought to life. It was their activity that created the basis for the restoration of Ukrainian statehood, and the critical minority of their representatives in the central government led to the problems that Ukraine cannot solve even now. The research methodology is based on general scientific and historical methods, which is fully consistent with the goal. Scientific novelty is that the activities and scale of «informal» organizations in the period of «Perestroika» are considered in terms of their influence on the restoration of the Ukrainian state, as well as laying the foundations of the modern Ukrainian nation and the struggle against Soviet propaganda.

**Keywords:** perestroika, Soviet propaganda, informal organizations, People's Movement of Ukraine for Reconstruction, Ukrainian Cultural Club.

**Постанови проблеми.** Період «Перебудови» в історії України – це не лише час «пом'якшення» Радянської пропагандистської «машини», лібералізації життя радянських республік, спроб перебудувати «нежиттєздатну» планову економіку, яка базувалася на продажі енергоресурсів та неможливості виконати запит багатомільйонної держави, а й період активної діяльності українських діячів, дисидентів, великої кількості «неформальних організацій». Діяльність «неформальних» організацій, мала на меті відокремити українську культурну та історичну спадщину від злиття її у спільну «радянськість», показати свою самобутність і в такий спосіб закласти основи для відновлення Української державності. Основною формою їх боротьби, стало проведення великої кількості зібрань, обговорення на них «білих плям» історії України, а також організація масових заходів з нагоди важливих історичних подій (чудовим прикладом слугує «Живий ланцюг» 1990 р.). Лише за 1989-1990 рр. Народний Рух України провів 1565 масових заходів. (Бондаренко, 2012:138). Актуальність дослідження даної теми зберігається і сьогодні, попри вагомий внесок неформальних рухів у виокремлення та збереження самобутності Української ідеї державності та її культури, радянська ідеологія та її «машина» пропаганди все ж таки зуміла заложити ідеї спільності народів колишнього СРСР, так званого їхнього «братерства» і спільного майбутнього. Дані ідеї активно проявляються у вигляді ностальгії людей, які було очевидцями Радянської держави.

Пропаганда теперішньої російської держави з моменту початку війни на сході, у 2014, була направлена у річище ненависті до всього українського (культури, мови й т.д.). У своїй пропаганді, користуючись методами створеними ще у радянському союзі, вони наголошують на єдності народів у лоні росії, на ностальгії по радянській державі, її величності, часто апелюючи на історичні «перемоги», а також неможливості існування України як самостійної держави. Вагомої актуальності тема радянської пропаганди набула після

повномасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року. Саме завдяки наявності носіїв радянської ностальгії, віри у «братерство двох народів» які закладалися ще у часи СРСР, у росіян існував план про швидке і безкровне захоплення України.

**Аналіз досліджень.** В період починаючи з другої половини 80-х рр. ХХ ст. на думку більшості дослідників, «дисидентський рух» і «дисидентство» загалом вичерпало себе. Тому цей період, зазначається в більшості авторів як діяльність на рівні окремих персон. Так, О. Шановська (Шановська, 2016) та В. Даниленко (Даниленко, 2011) частково прослідковують діяльність таких постатей як І. Драч, І. Дзюба, Л. Лук'яненко, проте характеризують й діяльність «неформальних» організацій в цей період. Поряд з Українською Гельсінською групою, науковці велику увагу приділяють діяльності Народного Руху України за перебудову, який складався переважно з дисидентів. Історію та діяльність Руху висвітлювали Г. Гончарук (Гончарук, 1997), С. Бондаренко (Бондаренко, 2012:80-84), Н. Кіндарчук (Кіндарчук, 2007:78-87). Велику кількість праць присвячених діяльності Народного Руху має Ю. Діденко (Діденко, 2007:42-53), (Діденко, 2015:115-124). Етнополітичні виклики в Україні наприкінці 1980-х у 1990-х рр. Досліджувала Л. Коцур (Коцур, 2020). Загалом зазначені дослідники, прослідковують вплив Руху на відновлення Української державності, та подальші державотворчі процеси.

**Мета статті** висвітлити діяльність неформальних організацій в 1985-1990 рр., яка полягала в організації масових заходів, дискусій стосовно історичних тем, які були під забороною в Радянській державі (Голодомор, Чорнобильська катастрофа), а також характеризувати ідеї, які висувалися в період їх діяльності, способи протистояння радянській ідеології та пропаганді. Схарактеризувати вплив на формування суспільно-політичної свідомості населення перед відновленням Україною незалежності.

**Виклад основного матеріалу.** Для початку потрібно дати визначення, чим же являли собою неформальні організації в СРСР. Неформальні організації на мою думку, це група зі спільними, у більшості випадків гуманістичними та демократичними точками зору, які користуючись легальними методами боротьби з тоталітарним режимом(в середовищі якого вони виникли) мітингами, зібраннями та суспільним обговоренням не зручних історичних тем для пропаганди, намагаються порушити питання статусу комуністичної партії як гегемона влади. Неформальними вони називаються, через несприйняття тоталітарної ідеології, як єдиної вірної. У випадку з Україною, це ще наявність питання про відновлення незалежності.

З середини 1980-х рр. репресії проти дисидентів продовжувалися, зі слів Є. Сверстюка: «Україна залишалася компартійним заповідником», і тому їй «потрібні були нові форми протистояння, а започаткувати їх могли тільки відчайдушні сміливці. Такими були політв'язні» (Український культурологічний клуб, 2006). З початком «Перебудови» у 1985 р. активізуються багато демократичних груп та організацій. У 1987 р., у розпал горбачовської перебудови, почали повертатися з концтаборів і заслань політв'язні. Певне пом'якшення режиму дозволило створити перші незалежні громадські об'єднання. Дослідники цього періоду заявляють, що вже на початок 1980-х років дисидентський рух починає вичерпувати себе, і йому на зміну приходять рух «неформальний» – громадський рух за демократію і гласність, перші некомуністичні товариства і рухи. Проте з такою думкою погодитися важко, оскільки новий громадський рух здебільшого є продовженням дисидентського руху тільки у дещо видозміненому вигляді. Показовим є той факт, що мета цих «неформальних» груп була схожою – демократизація суспільства та ін. Водночас з їх появою, все частіше почали звучати заклики до незалежності. На це також вказує те, що більшість цих організацій з'явилося на основі ідей колишніх

дисидентських організацій та дисидентів. М. Прокоп зазначає, що «саме дисиденти старої «закалки», такі як І. Дзюба, В. Чорновіл, В. Морозов, Є. Сверстюк формували ідейне і програмове обличчя дисидентського руху кінця 80-х років» (Шановська, 2016: 126). Т. Стецьків один з членів «Товариства Лева» розповідає: «Саме повернулися із заслання Горинь, Чорновіл, Калинець – так звані шістдесятники, люди, які заради України відсиділи реальні строки. То були для нас абсолютні авторитети, але саме моральні авторитети. Я хотів би на цьому наголосити. Ми мали до них величезну повагу, але не мали відносин «командир – підлеглий»» (Революція досвідченої молоді, 2013). Таким чином неформальні групи, які почали з'являтися з Горбачовською перебудовою були прямим продовженням дисидентського руху, додатковою метою яких була ще й демократизація суспільства.

В другій половині 1980-х рр. не тільки перебудова зумовлювала активізацію дисидентського демократичного руху, а й катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС) 26 квітня 1986 р. (Шановська, 2016: 127). Статистичні дані свідчать, якщо на кінець 1986 р. «неформальні» організації (політичного характеру) тільки де-не-де виникали та не мали достатньої сили й ресурсів для розвитку, то з 1987 р. кількість їх збільшується. Якщо наприкінці 1988 р. кількість культурно-історичних, суспільно-політичних, екологічних, спортивних та інших самодіяльних груп, об'єднань, організацій становила кілька тисяч, то вже на червень 1989 р. – зросла до понад 47 тис. (Даниленко, Смольницька, 2011: 6), переважно у великих містах Києві, Одесі, Львові.

Однією з перших організацій, яка виникла на цій хвилі був *Український культурологічний клуб* (далі УКК). Офіційно він почав діяти з серпня 1987 р. На той час його відносили до так званих «неформальних груп». Членами УКК була прогресивна та патріотична молодь, проте засновниками були «відсидівші» політв'язні С. Набока та О. Шевченко. Є. Сверстюк називав О. Шевченка відважним чоловіком, який

здатний на вчинок, що послужить прикладом для інших. А дисидента С. Набока вважав яскравою та неповторною постаттю (Український культурологічний клуб, 2006). Членами клубу були також: Л. Мілявський, І. Чернявська, Л. Лохвицька, О. Гейко-Матусевич, В. Галиновський та ін. Свою діяльність вони не обмежували лише культурним аспектом, вона також була спрямована на критику влади, її політику та ідеологічну пропаганду, яка попри перебудову, не збавляла темпи. Вони наполягали на відновленні української державності, реабілітації політв'язнів, демократизації українського суспільства, розбудові багатопартійної політичної системи. Перше засідання Клубу відбулося 6 серпня 1987 р. в київському кафе «Любава» на Оболоні. На ньому обговорювалися питання, які замовчувалися радянською пропагандою: про голод 1933 р., утиски церкви, наслідки Чорнобильської катастрофи. Учасниками дискусії було приблизно 400 осіб. У ній взяли участь звільнені із концтаборів відомі політв'язні Є. Сверстюк та О. Шевченко. Найбільше учасників зібрав диспут «Білі плями в історії України». Реакцією влади на неї була публікація у «Вечірньому Києві» від 18 жовтня 1987 р. статті О. Швеця «Театр тіней, або Що криється за лаштунками так званого Українського культурологічного клубу» (Овсієнко, 2005: 399). Як зазначає Є. Сверстюк: *«Матеріал був написаний із використанням архівних матеріалів КДБ і містив брутальні нападки на лідерів УКК»* (Український культурологічний клуб, 2006). Стаття також була передрукована в інших газетах. Після цього УКК розпочав свою нелегальну діяльність, оскільки їм було відмовлено у реєстрації організації та у наданні приміщень, тому засідання вони проводили на квартирах, або ж у Гідропарку.

Клуб не обмежувався лише засіданнями, також проводилися пікетування Київського військово-морського політичного училища з вимогою звільнити територію колишньої Києво-Могилянської академії, відбувся перший громадський вечір пам'яті Василя Стуса (Даниленко,

Смольницька, 2011: 8). Найвідомішою акцією УКК, була Екологічна демонстрація присвячена другій річниці Чорнобильської катастрофи. З метою недопущення її проведення, напередодні було перекрито вулиці (під виглядом ремонту), а також затримано С. Набока та Л. Мілявського. Але акція все ж таки відбулася. *«Кагебісти стояли в центрі міста через кожні п'ять метрів»* (Овсієнко, 2005: 401). Під час мітингу було заарештовано до півсотні людей, але у вечері їх відпустили. О. Шевченко, отримав 15 діб, нібито за «хуліганство». Радянська влада почала приписувати УКК «ідеї націоналізму» та бажання «необхідність заміни комуністичного світогляду християнським віровченням, організацій на противагу КПРС інших політичних партій і груп» (Даниленко, Смольницька, 2011: 8). Крім офіційних методів, влада використовувала і більш агресивні засоби придушення інакомислення. За свідченням Є. Сверстюка – *«Було зірвано збір підписів у центрі Києва з вимогою звільнити останніх політв'язнів. Жоден з організаторів планового заходу не зміг добратися до місця проведення. Всі вони були схоплені невідомими в цивільному й вивезені за межі міста. Того ж таки О. Шевченка завезли в ліс і тільки вночі відпустили. Можливо, його хотіли вбити, а можливо – просто залякати»* (Український культурологічний клуб, 2006). У 1988 р. рада УКК ухвалила увійти повним складом до Української Гельсінської спілки. 22 травня 1989 р. УГС, УКК та інші громадські організації, провели у парку Тараса Шевченка в Києві вшанування пам'яті Великого Кобзаря. В Києві вперше було масово піднято національні прапори. Участь у заході взяли понад 300 представників неформальних організацій, що тримали жовто-блакитні прапори, плакати із зображенням тризуба і з вимогами надати українській мові статусу державної, а республіці – суверенності (Коцур, 2014: 263).

Майже одночасно з появою УКК, у Львові з'являється «Товариство Лева» за ініціативи ЛКСМУ (Ленінська Комуністична Спілка Молоді України). Таким чином, комсомол

намагався контролювати появу старих та оформлення неформальних організацій. Керівником товариства був завідувач міськкому ЛКСМУ О. Шейка. Поштовхом до оформлення львівської молоді слугувала стаття «Занедбана могила», яка вийшла в журналі «Жовтень» в якій ішлося про акти вандалізму на Личаківському цвинтарі та руйнування могил відомих громадсько-політичних та культурних діячів України. Тому на початку товариство, ставило перед собою мету збереження та відновлення культурних пам'яток, проте пізніше у ньому під впливом подій з'являються й ідеї української державності. В більшості Товариство Лева займалось відродженням народних традицій, впорядкуванням занедбаних пам'яток архітектури, активізацією молодіжної української музичної культури. Було розпочато проєкт «Історичний театр», екологічну експедицію «Дністер», перший в Україні концерт пам'яті Володимира Івасюка, акції з відродження осередку димленої кераміки в селі Гавареччина (Товариство лева, 2022). Серед членів Товариства Лева був Олександр Кривенко, Володимири Винничук, Ігор Марков, Тарас Стецьків та ін. Одними з найактивніших у товаристві були львівські художники. У складі Товариства Лева був весь гумористично-сатиричний театр «Не журись!», що діяв при товаристві з квітня 1988 р. Зі створенням Народного Руху України у 1989 р., члени товариства поступово переходить від культурницької діяльності до політичної, частина з них у 1990 р. були обрані народними депутатами.

Утворення перших організованих громадських рухів, які народилися в Естонії навесні 1988 р., Литві (літо 1988 р.) і Латвії (осінь 1988 р.) у вигляді «Національних Фронтів» вплинула на появу аналогічних і в Україні. Г. Гончарук пише: *«Вони стали основною формою об'єднання на шлях до суверенітету. В Україні виникає теж аналогічне, хоч і не ідентичне об'єднання – Народний Рух України за перебудову»* (Гончарук, 1997: 13).

30 жовтня 1988 р. за ініціативи літераторів П. Мовчана і В. Терена було започатковано ідею Народного руху. А вже у листопаді 1988 р. на пленумах правління Спілки письменників України (СПУ), ухвалено рішення про заснування «Народного Руху України за перебудову» (далі НРУ). У грудні до співзасновників НРУ долучився Інститут літератури АН УРСР. На початку 1989 р. установчі конференції українського «Меморіалу» та Товариства Української мови ім. Т. Шевченка стали ядром НРУ. А на початку 1989 р. члени цих організацій підтримані київськими письменниками, заявили про створення «НРУ за перебудову» (Гончарук, 1997: 13). На засіданні СПУ було створено ініціативну групу сприяння перебудові, яка займалась створенням програми Руху. Її членами були: І. Драч, В. Маняка, О. Мусієнко, Ю. Мушкетик, П. Осадчук, В. Рогоза та інші.

НРУ спочатку своєї діяльності, об'єднав різні «неформальні» організації, які почали масово з'являтися у Радянському союзі, і таким чином намагався виступити єдиним фронтом. Тому діяльність НРУ була поширена на різні області, де були створені філії Руху. Рух мав потужну підтримку серед населення УРСР. Завідувач ідеологічного відділу ЦК компартії О. Попович у грудні 1989 р. писав: *«Найбільш багато чисельне об'єднання – Народний Рух України за перебудову. Має підтримку серед вищих, вчителів, лікарів, інженерної інтелігенції»* (Діденко, 2007: 43–44).

Перші збори НРУ відбулися 31 січня 1989 р. в республіканському будинку кіно, які відкрив голова СПУ І. Драч. На зборах було обговорено проєкт програми та статуту НРУ за перебудову. Ініціативній групі на зборах було доручено доопрацювати обговорені документи, врахувати зауваження та пропозиції висловлені у виступах. Вже 16 лютого 1989 р. її було опубліковано у газеті «Літературна Україна».

У статуті було зазначено, що: «Народний Рух України – масова громадська організація, що виникла як вияв народної ініціативи за перебудову та докорінне оновлення

соціалістичного суспільства» (Статут Народного руху України, 1989: 1). З самого початку у статуті була відсутня вимога незалежності України (Це стає зрозуміло і з назви організації «Народний Рух України за перебудову»), наголошувалось на федеративному устрої. «Рух мав «гени» комунізму ще до свого народження. Не тільки тому, що його батько Іван Драч – комуніст, й тому, що він, Рух, дитя багатьох комуністів-батьків» – заявив завідувач відділу ідеології газети «Радянська Україна» В. Десятников (Гончарук, 1997:20). Головною метою ставилось: «побудову в Україні демократичного й гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнього народовладдя, добробуту народу та умов для гідного життя людини, відродження та всебічного розвитку української нації» (Статут Народного руху України, 1989: 1). Але ідея національної державності все ж таки перемогли, і була затверджена на Установчому з'їзді Народного руху 8-10 жовтня 1989 р. Аналіз статуту НРУ свідчить про те що, в середовищі Руху відбувся перегляд поглядів у сторону підтримки та реалізації ідеї українського національного відродження. Будь-які згадки про «керівну роль» компартії були прибрані. В. Берладян заявляв: «Нам потрібна тільки незалежність. Якщо виходити із сьогоднішніх народних потреб, то незалежність – це мило, хліб, м'ясо. А для нас усіх – свобода особистості, розквіт культури й добробуту. Хай живе незалежна Україна» (Діденко, 2007: 44-45).

У статуті були висунуті цілі, яких повинен був домагатися Рух, а саме:

а) всіляко сприяти відродженню людини як морально відповідальної особистості;

б) сприяти розвитку національно-державного будівництва;

д) сприяти всебічному розвитку мов і культур національних меншостей та етнічних груп. (Статут Народного руху України, 1989:1).

Проголошення принципів політичного та ідеологічного плюралізму дало змогу об'єднати представників різних поглядів в рядах НРУ. А присутність у складі організації відомих письменників, літераторів, філософів (наприклад, М. Попович став головою першої організації Руху) дозволило Руху залучити до нього ще більшу кількість людей, ніж могли на той час повести за собою дисиденти-правозахисники.

Таким чином створення проєкту програми та статуту (а згодом і їх допрацьована форма), започаткувало процес становлення НРУ, як провідного руху на території України. Завдяки появі цих документів, ідеї НРУ отримали велику підтримку серед суспільства. *«Рухівські ідеї оволоділи свідомістю трудящих України, які все частіше і масово готові були підтримувати політичні заходи Руху»* (Діденко, 2007: 45). Членами руху на час з'їзду вже було близько 280 тисяч осіб.

Велика підтримка населенням республіки НРУ, дало змогу проводити масові заходи, які зробили значний внесок у відновлення незалежної України. Вони мали свої особливості: багатовекторність політичного протистояння та різноманітність форм; стихійне переростання одних форм політичних акцій в інші (зустрічі з народними депутатами СРСР, пікетування, панахиди – у демонстрації та мітинги); неоднаковий ступінь політичної активності у різних регіонах України. Починаючи з 1989 р. по 1990 р. НРУ провів 1565 масових заходів, у тому числі 732 несанкціонованих мітингів, у яких взяли участь більше як 2 млн осіб. Найбільш політично активними були Львівська, Івано-Франківська, Кримська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Донецька області та місто Київ (Бондаренко, 2012:138).

Серед низки політичних заходів НРУ, найбільш значущим був «Живий ланцюг» між Києвом і Львовом, проведений 21 січня 1990 р. Він був присвячений відзначенню 70-ї річниці об'єднання Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки у єдину державу. Ідея проведення ланцюга, була оприлюднена 3 грудня 1989 р. на

трьохтисячному мітингу у Києві. Секретаріат НРУ підготував значну кількість листівок, повідомлень в пресі та на радіо (Кіндрачук, 2007: 81). А не задовго до мітингу, керівники НРУ І. Драч, Ю. Бадзьо закликали студентство долучатися до акції (Діденко, 2015: 119). 21 січня 1990 р. від 500 тисяч до трьох мільйонів українців узялися за руки та створили безперервний ланцюг від Києва до Львова. Так вперше з дня проголошення Акта Злуки 1919 р. між Українською Народною Республікою та Західноукраїнською Народною Республікою було відзначено День Соборності. Крім «живого ланцюга», святкування річниці акту злуки УНР та ЗУНР включало й проведення цілої низки мітингів та маніфестацій (Кіндрачук, 2007:81). У Києві мітинг відбувся *«при незліченій людності з усіх куточків України»* (Діденко, 2007:45). А на протилежному кінці «живого ланцюга» – у Львові, біля пам'ятника І. Франка, зібрався 20-тисячний мітинг (Кіндрачук, 2007:81). В руках люди тримали жовто-блакитні прапори. Цим українці показали свою єдність, а також спростували міф російської пропаганди про Сталіна як «збирача українських земель», який нібито визначив сучасні кордони України. *«Ця подія виявилась настільки вражаючою, що навіть щедра на чорні фарби комуністична преса була змушена визнати її як значний успіх Руху»* – зазначає Г. Гончарук (Діденко, 2015: 120). Акція також мала на меті активізувати виборців для перемоги на виборах й показати комуністам їх хитку позицію. У виборах до Верховної Ради УРСР у березні 1990 р. Рух, завоював у цілому в республіці 1/4 мандатів (Бондаренко, 2012:139).

Поряд з цим проводилися багатотисячні мітинги на підтримку Литовської РСР, яка заявила про відновлення незалежності скасування Конституції на території республіки 11 березня 1990 р. Цей мітинг можна вважати фактичну як підтримку незалежності Литви. Значущою, на думку більшості членів Руху, була акція присвячена до «500-річчя Запорізького козацтва». Питання про відзначення цієї дати обговорювалось у червні 1990 р. на V сесії Великої Ради Руху. Під гаслами 500-

річчя – «І помоляться на волі невільничі діти», «Від козацьких вільностей до волі України» – три дні продовжувалось вшанування козацької пам'яті (Діденко, 2015: 121). До заходів було залучено близько 115 тис. осіб. Також у них взяло участь близько 50 народних депутатів УРСР, серед них: М. Горинь, І. Драч, Ю. Щербак, В. Яворівський та ін. Святкування супроводжувалось масовим виїздом на Запоріжжя, заходами під Берестечком, Батурином. За час святкування було проведено панахиду на могилі Івана Сірка, а також січовий похід до Хортиці, де участь взяло близько 50 тис. осіб. Під час цих святкувань все більше членів НРУ виступали із закликами до незалежності. І. Драч казав: «Сила не в Верховній Раді, а в тому, що при підтримці народу Декларація про державний суверенітет набула сили Конституційного закону» (Діденко, 2015: 121).

За ініціативи НРУ, з весни 1990 р. пропонувалася ідея заміни імен радянських постатей альтернативними. Завдяки активній боротьбі між КПУ та Народним Рухом України, громадяни УРСР змогли дізнатися про тризуб та історію синьо-жовтого прапора (Бажан, 2010: 44). Крім цього до досягнень НРУ можна віднести, те що Рух став основою зародження багатопартійної системи в Україні і її подальшого розвитку, адже з його лав вийшла низка молодих політичних партій. Також Рух показав свій вплив на громадян УРСР і значно підвищив рівень їх політичної свідомості. Найкращим доказом актуальності й ефективності діяльності Руху було прийняття 16 липня 1990 р. Верховною Радою України «Декларації про державний суверенітет України», у програмі якої була вимога суверенітету України (Діденко, 2007: 47). Помітні зрушення в національній свідомості знайшли підтвердження й у результаті грудневого референдуму 1991 р., коли 90% громадян республіки висловились за незалежність України. Таким чином НРУ виконав свою історичну місію (Бажан, 2010: 44). Народний Рух України виступив як широка коаліція національно-демократичних сил, членами якої були усі верстви

українського суспільства, що підтримали демократичні реформи в республіці, а сам Рух став чинником консолідації національно-демократичних сил.

**Висновки.** Діяльність «неформальних» демократичних організацій, окремих «дисидентів» та молодих політичних рухів наприкінці 1980-х рр. здійснила неабиякий вплив на долю сучасної Української держави. Вони зробили вагомий внесок у відновлення незалежності та утвердження цієї ідеї серед суспільства. Їх громадсько-політична діяльність створила передумови та визначила основні напрямки державотворчих процесів незалежної України. Діяльність «неформальних» організацій, відродила серед українського суспільства ідею вільної України, а організація великої кількості масових заходів показала єдність українського народу у його бажанні, а також неможливість більше співіснувати у форматі Радянської держави. Саме мітинги й зібрання, які організовувалися неформальними організаціями слугували нагадуванням простим українцям про їх ідентичність та волелюбність, а участь у ній великої кількості людей, показувала, що радянська пропагандистська «машина» зазнала поразки, і не змогла стерти українську ідентичність, повністю замінивши її радянською.

Після відновлення незалежності, багато вже колишніх радянських дисидентів та учасників «неформальних» рухів взяли участь у прийнятті Декларації про державний суверенітет України, а також у прийнятті 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України. До їх державотворчої діяльності слід віднести й наслідки Всеукраїнського референдуму щодо Акту проголошення незалежності України. Крім цього після здобуття Україною незалежності, вони продовжували свою активну агітацію збереження української мови, культури й боротьби проти залишків радянської ідеологічної пропаганди, яка попри шалений опір, все ж таки змогла укорінитися.

## **ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА**

1. Бажан О.Г. Вплив Народного Руху на національну самосвідомість населення УРСР у 1989 – 1991 роках. Магістеріум: Історичні студії. Київ, 2010. Вип. 41. С. 43-45.

2. Бондаренко С. Роль Західноукраїнського регіону в інституалізації та діяльності Народного Руху України наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст.. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Історія. Тернопіль, 2012. Вип. 2. С. 137-141.

3. Гончарук Г.І. Народний рух України історія. Видання перше. Одеса: Астропринт, 1997. 380 с.

4. Даниленко В.М., Смольницька М.К. Шлях до незалежності: громадські рухи й суспільні настрої в УРСР другої половини 1980-х рр. Український Історичний журнал. 2011. №4. С. 4-22.

5. Діденко Ю. В. Народний Рух України на початковому етапі боротьби за незалежність. Інтелігенція і влада : громад.-політ. наук. зб. Одеса: Вид-во Астропринт, 2007. Вип. 10. С. 42-53.

6. Діденко Ю. В. Народний Рух України у створенні передумов та визначенні головних напрямків державотворення в Україні. Народний Рух України: Місце в історії та політиці. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України. Одеса, 2015. С. 115–124.

7. Кіндрачук Н. М. Участь Народного Руху України в організації політичних заходів, які сприяли встановленню суверенної, демократичної України. Інтелігенція і влада : громад.-політ. наук. зб. Одеса: Вид-во Астропринт, 2007. Вип. 10. С. 78-87.

8. Коцур В. В. Українська Гельсінська Спілка як складова молодіжного руху в Україні наприкінці 80-х років ХХ ст. // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького

державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди». 2014. № 34. С. 260-269.

9. Коцур, Л. (2021). Етнополітичні виклики в Україні наприкінці 1980-х у 1990-х рр.: хронологія подій. «Society. Document. Communication». «Соціум. Документ. Комунікація», (9/2), 88-125. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9/2-88-125>

10. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2018. 512 с

11. Революція досвідченої молоді. Тиждень.ua. URL:<http://tyzhden.ua/Society/96562> (дата звернення: 29. 01. 2022)

12. Статут народного руху України за перебудову, Київ. 1989, 16.

13. Товариство Лева. Інститут Історії України. Національна академія наук України. URL: <http://surl.li/cajbb>

14. Український культурологічний клуб як вісник перемін. ZN,UA. URL: <http://surl.li/cdbyu>.

15. Шановська О. А. Українська інтелігенція проти радянської системи в кінці 1980-х рр.: від інтелектуального опору до масового політичного опозиційного руху // Історичний архів : наук. студії. Миколаїв, 2016. Вип. 16. С. 126-131.

## REFERENCES

1. Bazhan, O.(2010)Vplyv Narodnoho Rukhu na natsionalnu samosvidomist naseleattia URSS u 1989 – 1991 rokakh[The impact of the Narodny Rukh upon the national identification of the population of the Ukrainian Republic in 1989-1991]. Master's degree: Historical studies Kyiv. Nr. 41. pp. 43-45 [in Ukrainian].

2. Bondarenko, S. (2012)Rol Zakhidnoukrainskoho rehionu v instytualizatsii ta diialnosti Narodnoho Rukhu Ukrainy naprykintsi 80-x – na pochatku 90-x rokiv XX st. [The role of the Narodnyi Rukh of Ukraine in the national-political life of the ukrainian people at the end of the 80-s – the beginning of the 90-s of the xx century].

Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Ser .: History. Ternopil, 2012. Nr. 2. pp. 137-141. [in Ukrainian].

3. Honcharuk, G. Narodnyi rukh Ukrainu istoriia [Narodny Rukh Of Ukraine history] The first edition. Odessa: Astroprint, 1997. 380 p. [in Ukrainian].

4. Danylenko, V., Smolnitska, M. (2011) Shliakh do nezalezhnosti: hromadski rukhy y suspilni nastroi v URSS druhoi polovyny 1980-kh rr [The path to independence: social movements and public sentiment in the USSR in the second half of the 1980s.]. Kyiv. Ukrainian Historical Journal. 2011. Nr. 4. Pp. 4-22. [in Ukrainian].

5. Didenko, Yu. (2007) Narodnyi Rukh Ukrainy na pochatkovomu etapi borotby za nezalezhnist [Narodnyj Rukh Ukrainy in the initial stage of the struggle for independence]. Odesa: Astroprint, 2007. Nr. 10. Pp. 42-53. [in Ukrainian].

6. Didenko, Yu. (2015) Narodnyi Rukh Ukrainy u stvorenni peredumov ta vyznachenni holovnykh napriamkiv derzhavotvorennia v Ukraini. Narodnyi Rukh Ukrainy: Mistse v istorii ta politytsi [Narodnyj Rukh Ukrainy in creating the preconditions and determining the main directions of state formation in Ukraine. Narodnyj Rukh Ukrainy : A Place in History and Politics]. Odesa. 2015. Pp. 115-124. [in Ukrainian].

7. Kindrachuk, N. (2007) Uchast Narodnoho Rukhu Ukrainy v orhanizatsii politychnykh zakhodiv, yaki spryialy vstanovlenniu suverennoi, demokratychnoi Ukrainy [The participation of Narodnyj Rukh Ukrainy in the organization of political activities that promoted the establishment of sovereign and democratic Ukraine.]. Odesa: Astroprint, 2007. Nr. 10. Pp. 78-87. [in Ukrainian].

8. Kotsur V. Ukrainska Helsinska spilka yak skladova molodizhnogo rukhu v Ukraini naprykintsi 80-x rokiv xx st. [The ukrainian helsinki society as a component of the Ukraine youth movement in the end og the 80's of the 20-th century]. The journal of humanities of the SHEE «Pereyaslav-Khmelnyskyi State

Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda»: collection of scientific works. Pereyaslav-Khmelnytskyi, 2014. Ed. 34. Pp. 260-269 [in Ukrainian].

9. Kotsur, L. (2021). Etnopolitychni vyklyky v Ukraini naprykintsi 1980-kh u 1990-kh rr.: khronolohiia podii [Ethnopolitical Challenges in Ukraine in the Late 1980s and 1990s: Chronology of Events]. «Society. Document. Communication». «Sotsium. Dokument. Komunikatsiia», (9/2), 88-125. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9/2-88-125> [in Ukrainian].

10. Ovsiienko V. Svitlo liudei: Memuary ta publitsystyka [The Light of the People: Memoirs and Journalism] 2nd ed., Revised. and add. Kyiv: CLIO Publishing House LLC, 2018. 512 p. [in Ukrainian].

11. Revoliutsiia dosvidchenoi molodi [Revolution of experienced youth]. Tyzhden.ua URL: <http://tyzhden.ua/Society/96562> [in Ukrainian].

12. Statut narodnoho rukhu Ukrainy za perebudovu [Statute of the Narodny Rukh Of Ukraine for Reconstruction]. Kyiv. 1989, Pp. 16. [in Ukrainian].

13. Tovarystvo Leva [Lion Society]. Instytut Istorii Ukrainy. URL: <http://surl.li/cajbb> [in Ukrainian].

14. Ukrainyskyi kulturolohichnyi klub yak visnyk peremin [Ukrainian Cultural Club as a herald of change]. ZN,UA. URL: <http://surl.li/cdbyu> [in Ukrainian].

15. Shanovska, O. (2016) Ukrainska intelihentsiia proty radianskoi systemy v kintsi 1980-kh rr.: vid intelektualnoho oporu do masovoho politychnoho opozytsiinoho rukhu [Ukrainian intelligentsia against the soviet system in the late 80's: from intellectual resistance to mass political opposition movement]. Mykolaiv, 2016. Nr. 16. Pp. 126-131. [in Ukrainian].

## **АНОТАЦІЯ**

*У статті дається характеристика діяльності «неформальних організацій» в період перебудови (1985 – 1990 рр.), їх вплив на відновлення незалежності Україною, боротьбу з радянською пропагандою в українському суспільстві. «Неформальні» демократичні групи, які масово почали з'являтися в період «Перебудови», зберегли ті ідеї, які пропагувалися ще за часів діяльності дисидентських рухів 1950-х – початку 1980-х рр., а саме: більшої відкритості радянського суспільства та ідеї відстоювання прав людини, які систематично порушувалися в СРСР. Попри початкові заяви «неформалів», які заперечували ідею виходу України зі складу СРСР такі рішення швидко змінювались на користь повної незалежності України та доповнювались закликами до демократизації суспільства. Своєю діяльністю вони намагалися привернути увагу суспільства до принципів збереження не тільки свободи слова, а й відновлення української державності, показати негативні наслідки діяльності радянської пропаганди-ідеології щодо всього українського. Саме поява таких груп як Український культурологічний клуб (УКК), об'єднання Народний Рух України за перебудову (НРУ) ознаменувало зміни у боротьбі за відновлення незалежності України, якщо «ранні» дисиденти використовували підпільні методи (друку «Самвидаву», листівок з закликами до боротьби), то «неформальні» організацій починають використовувати більш відкриті методи (організація масових заходів, мітинги, пікети, страйки тощо). Вони стали центрами відродження української візії про незалежну державу. Завдяки їхнім акціям, щоразу прихильниками незалежності ставало все більше людей, а ідея незалежності України врешті була втілена в життя. Саме їхня діяльність створила підґрунтя для відновлення Української державності, а критична меншість їхніх представників у органах центральної влади призвела до проблем, які Україна не може вирішити й нині. Методологія*

*дослідження спирається на загальнонаукові та історичні методи, що цілком відповідає поставленій меті. Наукова новизна полягає в тому, що діяльність та масштабність «неформальних» організацій в період «Перебудови», розглядається зі сторони їхнього впливу на відновлення Української держави, а також закладання основ сучасної української нації та боротьби проти радянської пропаганди.*

**Ключові слова:** *перебудова, радянська пропаганда, неформальні організації, Народний Рух України за перебудову, Український культурологічний клуб.*